

Diferenzas e converxencias dialectais dentro do concello de Castrelo do Val

Aquilino Santiago Alonso Núñez

Universidade de Vigo

aalonso@uvigo.es

Recibido o 26/04/2013. Aceptado o 17/06/2013

Dialect similarities and differences within the municipality of Castrelo do Val

Resumo

Este estudo dialectal está centrado na fala do concello de Castrelo do Val (Ourense, España). Os obxectivos fundamentais del consisten en demostra-la singularidade de cada fala do municipio investigado e as converxencias de falas existentes nel. Apoiándome en diversos marcadores dialectais (pronuncia de *sogro*, de *sogra*, de *esterco*, de *medo*, de *novo*, e de *birollo*; evolución dos grupos latinos -ULT-, -UCT- e -OCT-; presenza de *viñen*, *bidueiro* e *filloas* ou variantes destes elementos, etc.) demostrei que cada lugar estudado presenta unha fala distinta a dos outros lugares e tamén demostrei que se conformaron catro zonas lingüísticas converxentes no concello de Castrelo do Val: o val, a parroquia de San Xoán de Servoi, a parroquia de Santa Eufemia de Piornedo e o norte (a antiga parroquia de Santiago de Campobeceros e a súa anexa de San Miguel de Portocamba). O obxectivo secundario consiste en determina-las falas innovadoras e as conservadoras do municipio. Conclúo que, en xeral, están entrando innovacións no val tales como *din* (cf. *dei* no norte do concello); agora ben, tamén pode existir unha innovación nun lugar do norte (por exemplo, *viñen* en Veiga de Nostre) ou unha forma conservadora no val (por exemplo, *vin* en Pepín, en Ribas, en Gondulfes e en Castrelo do Val). Os datos do traballo proceden de dúas enquisas con preguntas indirectas realizadas en tódolos lugares do concello a falantes con poucos estudos ou sen ningún. Ademais, tamén fixen gravacións en tódolos lugares do municipio para matizar ou corrobora-los datos recollidos nas enquisas.

Palabras chave

Galego, dialectoloxía, cambio lingüístico, variación, converxencia lingüística, metafonía

Sumario

1. Introducción. 2. *S[o]gro versus s[ə]gro* e *s[o]gra versus s[ə]gra*. 3. Outros marcadores dialectais: *esterco*, *medo*, *novo* e *birollo*. 4. A evolución dos grupos latinos -ULT-, -UCT-, -OCT-, -OCT-, -ORI- e -ORI-, con especial atención a *multo* e variantes, *luita* e variantes e *enxuito* e variantes. 5. Os marcadores *viñen*, *bidueiro*, *filloas* e variantes. 6. Zonas converxentes nas falas do concello de Castrelo do Val. 7. Cabo.

Abstract

This paper focuses on the study of the dialect of the municipality of Castrelo do Val, Ourense, Spain. The objectives of the paper are to show the particularities of the variety spoken in the municipality and the convergence of varieties within the municipality. Based on a number of dialect markers (pronunciation of *sogro*, *sogra*, *esterco*, *medo*, *novo*, and *birollo*; the evolution of the Latin groups -ULT-, -UCT- and -OCT-; presence of *viñen*, *bidueiro* and *filloas* or variants of these elements, among others) this paper shows that the varieties spoken in each area studied within the municipality have distinct features that differentiate them from the varieties spoken in other areas, and that four linguistic areas converge at the municipality of Castrelo do Val: the valley, the parish of *San Xoán de Servoi*, the parish of *Santa Eufemia de Piornedo* and the north (the former parish of *Santiago de Campobeceros* and its annex, the parish of *San Miguel de Portocamba*). The secondary objective of this paper is to determine the innovative and conservative oral varieties of the municipality. Overall, some innovations are entering the valley, including *din* as compared to *dei* in the north. Innovations have also been observed in northern areas, such as *viñen* in Veiga de Nostre, and some conservative forms have been found in the valley, such as *vin* in Pepín, Ribas, Gondulfes and Castrelo do Val. Data was collected through two survey questionnaires that contained indirect questions. The survey was conducted among speakers from every area in the municipality with very little or no formal education. Survey data was corroborated or refined using additional data from recordings made in each area in the municipality.

Keywords

Galician, dialectology, language change, variation, language convergence, metaphony

Contents

1. Introduction. 2. *S[o]gro vs. s[ə]gro* and *s[o]gra vs. s[ə]gra*. 3. Other dialect markers: *esterco*, *medo*, *novo* and *birollo*. 4. The evolution of Latin groups -ULT-, -UCT-, -OCT-, -OCT- and -ORI-, with particular attention to *multo*, *luita*, *enxuito* and their variants. 5. Markers *viñen*, *bidueiro*, *filloas* and variants. 6. Converging areas for the varieties spoken in the municipality of Castrelo do Val. 7. Conclusion.

1. INTRODUCCIÓN

Neste apartado ocúpome primeiro do concello de Castrelo do Val (1.1.) e despois dos obxectivos e métodos do traballo (1.2.).

1.1. O concello de Castrelo do Val: descrición e caracterización lingüística

O concello de Castrelo do Val forma parte da comarca natural e tradicional de Verín, a cal limita coa comarca portuguesa de Chaves. A comarca de Verín (ou de Monterrei) comprende os concellos de Laza, Castrelo do Val, Cualedro, Monterrei, Oímbra, Riós, Verín e Vilardevós. No Mapa nº 1 pode verse a ubicación dentro de Galicia desta comarca e do municipio de Castrelo do Val. O concello de Castrelo do Val é o número 308. O resto dos municipios da comarca de Verín son: Laza (291), Cualedro (305), Monterrei (306), Oímbra (307), Riós (311), Verín (309) e Vilardevós (310).

O municipio de Castrelo do Val está formado por 16 entidades de poboación e nel poden facerse catro subdivisións fundamentais: o val, a parroquia de San Xoán de Servoi, a parroquia de Santa Eufemia de Piornedo e a antiga parroquia de Santiago de Campobecerras. Neste traballo veremos que estas subdivisións xeran converxencias lingüísticas (*vid.* 6.).

No val, debeu predominar dende hai bastante tempo a agricultura sobre a gandería mentres que no resto do concello, ata o desartellamento na actualidade das estruturas agrarias tradicionais, houbo un maior desenvolvemento da gandería. No val, os lugares de poboación están máis próximos entre si e teñen menos terras comunais. Bouhier (2001: 1366-1276) considera que o aproveitamento da terra inculca constituíu o cerne do complexo agrario galego, porque permitía abrir novas terras, descansar a terras moi cultivadas, obter leña, obter materiais de construción, etc.

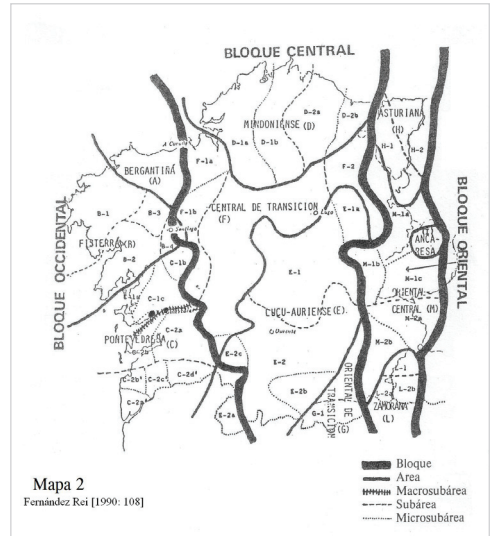
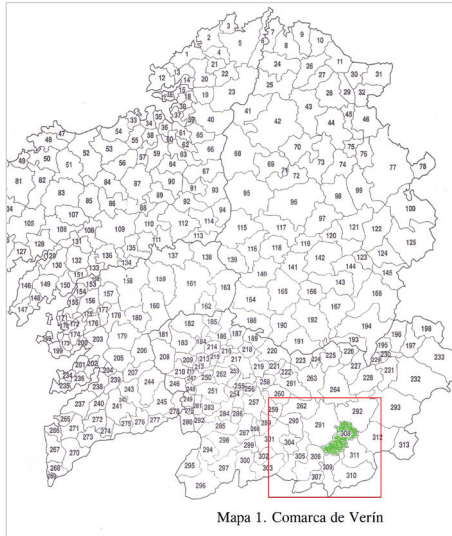
O val do municipio de Castrelo do Val está formado polas parroquias de Santa María de Castrelo do Val, San Salvador de Nocedo do Val, San Vicente de Pepín (lugares de Pepín e Ribas) e Santa Cruz de Gondulfes (lugares de Gondulfes e Marbán). Estes lugares do val tiñan, segundo o INE 2009, a seguinte poboación: Castrelo do Val 369 habitantes, Nocedo do Val 208 habitantes, Pepín 69 habitantes, Ribas 13 habitantes, Gondulfes 100 habitantes e Marbán 6 habitantes.

A parroquia de San Xoán de Servoi está composta polos lugares de Servoi¹, San Paio, Vilar e Fontefría. Neste último, non se cultiva a vide; no resto da parroquia e no val si. O número de habitantes dos lugares desta parroquia son, segundo o INE 2009: Servoi 63, San Paio 18, Vilar 31 e Fontefría 55.

Da parroquia de Santa Eufemia de Piornedo forman parte dous lugares: Piornedo e Monteveloso, nos cales non se cultiva a vide. Esta parroquia pertence e pertenceu ó arciprestado de Riós mentres que o resto do municipio de Castrelo do Val pertence e pertenceu ó arciprestado de Laza (Torres Luna e Pazo Labrador 1994: 356 e 358). A poboación desta parroquia constaba de 101 habitantes segundo o INE 2009. Piornedo tiña 66 habitantes e Monteveloso 35.

A antiga parroquia de Santiago de Campobecerras é a máis norteña e comprendía os lugares de Campobecerras, Sanguñedo e Veiga de Nostre. Ademais, tiña e ten como parroquia anexa San Miguel de Portocamba. En todos estes lugares predomina a gandería e, neles, non se cultiva a vide, excepto en Veiga de Nostre. Este último lugar pertenceu tradicionalmente á parroquia de

¹ No lugar de Servoi existiu un mosteiro na Idade Media da Orde de San Xoán. Este mosteiro aparece citado como *Servo Dei, Servoei e Monasteriolo* na documentación medieval. No 1132, Afonso VII dóoulo á igrexa de Ourense. En 1571, o fillo do conde de Monterrei, Alonso de Fonseca, pretendía entrega-lo Couto de Servoi, que el fundara e posuía, para a creación do colexio dos xesuítas. A pesar de que os párrocos de San Xoán de Servoi daqueles tempos estaban dispostos á doazón, esta non se levou a cabo porque se opuxo a Santa Sé (Dasairas Valsa 1999: 17). O colexio dos xesuítas instalouse perto do castelo de Monterrei e alí puido dar orixe a unha universidade pero, finalmente, non ocorreu tal cousa.

Santiago de Campobeceros (*vid.* Pazo Labrador e Santos Solla 1995: 244 e Madoz, s. v. *Campo de Beceros*) e esta é a razón que me leva a colocalo nesta subzona. Na reforma parroquial que se fixo a mediados do século XX, pasou a formar parte da parroquia de San Lucas de Parada da Serra². De todos modos, desde a década dos setenta a capela de Nosa Señora da Asunción de Veiga de Nostre é atendida polo párroco de Santiago de Campobeceros. O INE 2009 dá os seguintes habitantes para os lugares norteños do concello de Castrelo do Val: Campobeceros 103, Sanguñedo 25, Veiga de Nostre 49 e Portocamba 31.

A fala do municipio de Castrelo do Val clasifícase en Alonso Núñez (1995) como pertencente á área oriental de transición do bloque central de Fernández Rei (1990: 106-160). O bloque central caracterízase polos plurais do tipo *pantalós* fronte ós plurais do tipo *pantalóns* e *pantalois* dos bloques occidental e oriental, respectivamente. Fernández Rei define a área oriental de transición pola isoglosa do pronome persoal tónico *[e]*, que se opón á forma *[i]* da área lucuauriense. A división dialectal do galego en bloques lingüísticos e áreas lingüísticas pode verse no Mapa nº 2, tomado de Fernández Rei (1990: 108).

A fronteira no sueste da provincia de Ourense entre o chamado *bloque central*, con plurais en *-s* (*pantalós*) para as palabras que terminan en *-n* (*pantalón*), e o bloque oriental, con plurais en *-is* (*pantalois*), estúdase en Alonso Núñez (2002). O máis destacable deste traballo é que a fronteira é máis nítida no norte ca no sur (entre os concellos de Riós e A Gudiña) como se pode ver no Mapa nº 3, de *pantalois*.

En Alonso Núñez (2008: 343-344), caracterízase a fala do municipio de Castrelo do Val como un subtipo de verinés e destácanse dúas características: a ausencia de seseo, fronte ó seseo prenuclear do galego lateral occidental, e o diminutivo *-iñ-o* < *-in-u*, ausente no galego lateral oriental. Ámbalas dúas características, propias deste subtipo, coinciden co galego común ou máis común. No entanto, a fala da comarca verinés non sempre coincide coa área maior do galego. Así, por exemplo, non se usa a palabra do galego normativo *lóstrego*, senón *alustro* (García González s. v. *lóstrego*), forma propia tamén do portugués trasmontano (Dias e Tender s. v. *alustre* e s. v. *alustro*). O portugués normativo preferiu *relampo* (Costa e Sampaio e Melo s. v.), *relâmpado* e *relâmpago* (Costa e Sampaio e Melo s. v. *relâmpado* ou *relâmpago*). Tampouco ocupa

² En 1887 San Lucas de Parada da Serra pertencía á parroquia de San Lourenzo de Pentes (Pazo Labrador e Santos Solla 1995: 255), anexa de San Mamede de Pentes e chamada San Lorenzo de A Gudiña en Madoz s. v. *Gudiña* (*San Lorenzo*). A parroquia de San Lucas de Parada da Serra creouse no arranxo parroquial que houbo a mediados do século XX.

a área maior do galego a forma verinesa *cuatro*, coincidente coa palabra do portugués veciño e do portugués normativo *quatro*. As formas *alustro* e *cuatro* da comarca verinesa, ó mostrar continuidade cos falares veciños portugueses, dotan á fala da comarca citada dun aire sureño.

En Alonso Núñez (2012), realízase unha caracterización máis realista do *brencellau* ou verinés, considérase que as formas terminadas en *-án* (*mazán*) e en *-ns* (*cans*) son as variantes vellas que están sufrindo a competencia das formas do galego común terminadas en *á-* (*mazá*) e en *-s* (*cas*) e matízanse os datos da área oriental de transición subministrados por Fernández Rei (1990: 106-160).

A matización máis importante radica en que se rexeita o emprego da isoglosa [e]/ [i] para estudar o galego da comarca verinesa, xa que tal isoglosa deixa fóra a metade da comarca citada, alí onde se di [i] (municipio de Cualedro e lugares do municipio de Laza, do municipio de Monterrei e do municipio de Oímbra).

1.2. Obxectivos e métodos

Unha vez descrito o concello de Castrelo do Val incluíndo a súa caracterización lingüística, paso a expo-los obxectivos principais e secundarios desta investigación. O traballo busca: a) determina-la singularidade de cada unha das falas dos lugares que compoñen o concello de Castrelo do Val; e b) establecer zonas de fala converxentes dentro do municipio de Castrelo do Val. Ademais, secundariamente, o estudo c) intenta discriminar cáles son as falas innovadoras do concello de Castrelo do Val e cáles, as conservadoras.

En canto ó primeiro obxectivo (a), son consciente de que a súa consecución non supón unha gran orixinalidade; agora ben, quero remarcar que o obxectivo que propoño aínda non se probou antes coas falas do concello de Castrelo do Val. Por outra parte, en traballos dialectolóxicos tradicionais do ámbito hispánico non foi inusual que se estudase a fala dunha zona coma se fose algo bastante homoxéneo. Así, por exemplo, Arias Cabal (1992) considera que o estudo da metafonía da fala dos vales de Casomera e Felechosa feito por Rodríguez Castellano (1952) obtivo uns resultados lingüísticos homoxéneos porque o autor partiu da consideración previa de que había homoxeneidade dialectal nun marco xeográfico tan pequeno. Taboada (1979) tamén

presenta por veces unha descrición lingüística homoxénea da fala dos lugares do val de Verín estudados por el.

O logro dos obxectivos b) e c) supón un avance para a dialectoloxía galega xa que ambos a dous obxectivos nunca foran antes estudados na fala do municipio de Castrelo do Val.

Para realiza-la investigación valínme de enquisas con preguntas indirectas e de gravacións de falantes dos 16 lugares do concello de Castrelo do Val. O traballo de campo levouse a cabo entre xullo de 1993 e xaneiro de 2004. Entrevistei a máis dun informante en tódolos lugares do concello, excepto en Marbán³, onde só puíden entrevistar e gravar a un informante⁴. Entrevistei a 7 informantes en Veiga de Nostre e en San Paio; a 5 informantes en Portocamba, en Campobeceros, en Sanguñedo, en Piornedo, en Nocedo do Val e en Castrelo do Val; a 4 informantes en Vilar e en Gondulfes; a 3 informantes en Fontefría, en Pepín e en Ribas; e a 2 informantes en Servoi e Monteveloso.

Debido a que pretendo describi-lo galego tradicional do municipio estudado, deilles preferencia na miña análise ós informantes de avanzada idade con poucos estudos ou sen ningúns. Fixen dúas enquisas en cada lugar do concello: unha enquisa a un informante principal, que identifico cunha sigla e o número 1 (por exemplo, Po-1 = Portocamba 1), e outra enquisa a un ou a varios informantes complementarios, denominados cun número distinto de 1 (por exemplo, Se-2 = Servoi 2).

Para o meu estudo tiven en conta toda a información sobre a fala da comarca verinesa recollida nos últimos vinte anos e os estudos feitos sobre a fala da comarca citada (ALGA I; ALGA II; ALGA III; ALGA IV; ALGA V; Taboada 1979; 1988).

No estudo selecciono algúns marcadores dialectais para distingui-la fala dos lugares do concello de Castrelo do Val; con todo, parto da idea, aceptada pola sociolingüística e pola dialectoloxía actual, de que as variantes existentes no municipio de Castrelo do Val puideron coexistir en tódolos lugares no pasado do idioma.

Comezo cos marcadores dialectais *s[o]gro versus s[ɔ]gro* e *s[o]gra versus s[ɔ]gra* (2.). Continúo con outros marcadores tales como *esterco*, *medo*, *novo* e *birollo* (3.). Párome na evolución de -ÜLT-, -ÜCT-, -ÜCT-, -ÖCT-, -ÖRI- e -ÓRI- facendo especial énfase en *muíto* e variantes, *luita* e variantes e *enxuito* e variantes (4.). O uso doutros marcadores (*viñen*, *bidueiro*, *filloas* e variantes) permite detallar máis as diferenzas dialectais dentro do concello de Castrelo do Val (5.).

Unha vez demostrado que cada lugar posúe unha fala diferente, estudo as zonas converxentes nas falas do municipio obxecto de estudo e, dentro delas, continúo singularizando cada fala de cada zona converxente con outros trazos dialectais (6.).

Por último, remato cun apartado conclusivo que inclúe un cadro resumo onde se poden ver as diferenzas falas do concello de Castrelo do Val e as converxencias que se dan dentro destas falas (7.).

2. *S[o]GRO VERSUS S[ɔ]GRO* E *S[o]GRA VERSUS S[ɔ]GRA*

O uso de *s[o]gro* ou *s[ɔ]gro* permite distinguir dúas zonas dentro do concello (vid. Mapa nº 4). A zona norte e a zona oriental empregan *s[ɔ]gro* sen metafonía. Esta zona comprende a antiga parroquia de Santiago de Campobeceros (Campobeceros, Sanguñedo e Veiga de Nostre) e a súa parroquia anexa (Portocamba). Esta parroquia e a súa anexa pertenceu e pertence ó arci-prestado de Laza.

³ O lugar de Marbán é case un barrio de Gondulfes.

⁴ O informante foi unha muller de avanzada idade. O resto dos habitantes de Marbán ou non naceran alí ou falaban castelán.

Tamén comprende esta zona o lugar de Fontefría, o cal ten moitos lazos con Campobeceros pero non pertence nin pertenceu á súa parroquia. Fontefría pertence e pertenceu, no pasado, á parroquia de Servoi. Agora ben, na actualidade e nos últimos corenta anos, a igrexa de Fontefría é atendida polo párroco de Campobeceros. A zona de *s[o]gro* sen metafonía tamén abrangue a parroquia de Santa Eufemia de Piornedo, pertencente na actualidade e no pasado ó arcepresbiterado de Riós. En Monteveloso, lugar da parroquia de Santa Eufemia de Piornedo, alternan *s[o]gro* e *s[ɔ]gro*. A alternancia tamén se dá en Vilar, lugar da parroquia de San Xoán de Servoi. A alternancia *s[ɔ]gro* / *s[o]gro* destes dous lugares (Vilar e Monteveloso) caracterízalos fronte ós demais lugares do concello.

No sur do concello, úsase exclusivamente *s[o]gro(s)* con metafonía. Esta zona comprende o val do concello (Nocedo do Val, Castrelo do Val, Pepín, Ribas, Gondulfes e Marbán) e os dous lugares máis ó sur da parroquia de Servoi (Servoi e San Paio). Os lugares en que se di *s[o]gro* pertencen e pertenceron ó arcepresbiterado de Laza.

Nos lugares de Sanguñedo e Gondulfes alternan *s[o]gra* e *s[ɔ]gra*. Esta alternancia impide trazar isoglosas rigorosas⁵. Esta alternancia individualiza estes dous lugares dentro das zonas trazadas anteriormente. Estes dous residuos indican que debeu haber tamén variedade no pasado.

Por un lado, Sanguñedo está en área de *s[ɔ]gro* pero, residualmente, tamén existe *s[o]gra*. Esta última forma presupón que tamén debeu existir, neste lugar, *s[o]gro* xa que *s[o]gra* creouse a partir da palabra con metafonía *s[o]gro*.

En Gondulfes, o normal é que se diga *s[o]gro(s)* e *s[ɔ]gra(s)*⁶ pero tamén existe *s[o]gra*. A existencia de *s[ɔ]gra(s)* mostra cómo se estendeu a vogal tónica da raíz con metafonía (*s[o]gro*)

⁵ Non pretendo ser orixinal indicando isto. Chambers e Trudgill (1994: 163-182) probaron que as isoglosas non eran adecuadas cando se aplicaban a dialectos transicionais; no entanto, estes autores cren que as transicións marcan o camiño para o entendemento máis profundo da variabilidade xeográfica antes ca calquera outro deseño teórico formulado ata o momento. Baixando ó detalle, o mapa 8-2 de Chambers e Trudgill (1994: 169) constitúe un intento de reduci-la variabilidade a unha isoglosa. Non me paro máis aquí nesta cuestión e deixo para outro traballo o estudo da transición lingüística nas falas do concello de Castrelo do Val e, en xeral, da comarca de Verín.

⁶ A igualdade entre o timbre do singular e do plural neste tipo de palabras dáse na fala do concello de Castrelo do Val e nos falares fronteirizos de Tras-os-Montes. Sobre estes Santos (1967: 224) di que:

ás formas femininas. Este uso residual de *sogra* permite distingui-la fala de Gondulfes da fala de Marbán, onde non recollín máis ca *s[ɔ]gra(s)*.

Con respecto a isto, cabe recordar que Marbán ten tres ou catro casas habitadas e que só hai unha falante adecuada para facer unha enquisa dialectal, xa que o resto dos habitantes ou non son nativos do lugar ou falan castelán. No caso de que non atopase ningún exemplo para opo-la fala de Marbán á de Gondulfes, iso no sería razón suficiente para contradici-la miña hipótese de que cada lugar ten unha fala diferente. De tódolos xeitos, atopei máis diferenzas entre as falas destes dous lugares (*vid.* epígrafe 5., e 6. 4.).

O explicado figura sintetizado no cadro 1:

	Po	Ca	Sa	VN	Fo	Vi	Se	SP	Pi	MV	Pe	Ri	Go	Ma	No	CV
S[o]gro						+	+	+		+	+	+	+	+	+	+
S[ɔ]gro	+	+	+	+	+	+			+	+						
S[o]gra			+										+			
S[ɔ]gra	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Cadro 1. Distribución de *s[o]gro* / *s[ɔ]gro* e de *s[o]gra* / *s[ɔ]gra*.

3. OUTROS MARCADORES DIALECTAIS: ESTERCO, MEDO, NOVO E BIROLLO

Nesta epígrafe, vou continuar diferenciando as falas dos diferentes lugares do municipio de Castrelo do Val valéndome doutros marcadores metafonéticos diferentes dos da epígrafe anterior.

A metafonía non actuou no concello de Castrelo do Val en tódalas palabras en que podía actuar (Alonso Núñez 2013). Tampouco se deron, en cada lugar do concello, resultados uniformes.

Esterco pronúnciase en todo concello con vogal pechada (*est[e]rco*). En Veiga de Nostre, o lugar máis oriental do concello, tamén hai persoas que pronuncian *est[ɛ]rco*. Esta diferenza de pronuncia permitiu distinguir entre bloque central e bloque oriental (Alonso Núñez 2002: 233). Utilízase *est[ɛ]rco* nos lugares investigados do concello de Vilariño de Conso (Padroalbar, Hedrada, Veigas de Camba, Entrecinsa) e nos lugares investigados da Gudiña (A Gudiña, Carracedo da Serra, Parada da Serra, Herosa, Pentes, San Lourenzo, A Barxa). Tamén ten esta pronuncia o lugar A Venda da Capela, o cal pertence a ámbolos dous concellos. Nos lugares investigados do antigo arciprestado de Laza e do concello de Riós úsase *est[e]rco*. A excepción a esta divisoria constitúea A Veiga do Seixo (23), lugar da parroquia de Castrelos de Cima do concello de Riós, onde se usa *est[ɛ]rco* e non *est[e]rco* como no resto da súa parroquia e do seu concello.

Unha fronteira parecida establécese no mapa 15 do ALGA II entre *m[e]do* en O22 Campobecerras (Castrelo do Val) e O29 Vilardevós e *m[ɛ]do* en O18 Sabuguido (concello de Vilariño de Conso) e O21 A Gudiña.

No concello de Castrelo do Val, úsase, en tódolos lugares, *m[e]do* pero, en Veiga de Nostre, hai persoas que empregan *m[ɛ]do*. Estas persoas teñen pais ou avós nados en Parada da Serra, lugar do municipio da Gudiña onde se di *m[ɛ]do*.

Noutras ocasións, a pronuncia de palabras deste tipo non permite diferenciar entre os chamados *bloque oriental* e *bloque central*, senón que a pronuncia do concello de Castrelo do Val coincide coa pronuncia do bloque oriental. É o que acontece con *n[ɔ]vo*, palabra que recollín con

"Não há geralmente alternância de timbre entre a vogal temática do singular e do plural, como em português corrente *ovo, óvos*. Registei quase sempre, ou *óbo-óvos, pórcu-pórcos*, ou *ôbo-ôvos, pôrcu-pôrcos*. As poucas alterações que por vezes se registam em relação a este esquema (por exemplo *óbo-ôvos* ou *ôbo-ôvos*) são devidas à influência do português normal ou do português da região contígua [...], influência por vezes pouco generalizada ainda, o que origina certa confusão".

vogal aberta en todo o concello de Castrelo do Val. A pesar de que, no mapa 7 do ALGA II, se ateste *n[o]vo* en Campobeceros, eu nunca escoitei esta pronuncia alí.

Con respecto a estas diferenzas de pronuncia debidas á metafónica de -u final que estou tratando, considero que teñen bastante importancia porque se deberon xerar no latín ou no protorroance (Alonso Núñez 2013)⁷. Tal antigüidade abre a posibilidade de que se poidan trazar diferenzas dialectais dentro do galego dende o período citado. De todos modos, concordo con Chambers e Trudgill (1994: 148-157) en sinala-la dificultade de xerarquiza-las isoglosas usadas.

A palabra *birollo* co significado 'estrábico' só se usa no norte do concello de Castrelo do Val. Pronúnciase con vogal pechada (*bir[o]llo*) en Veiga de Nostre, Sanguñedo e Campobeceros. En Campobeceros, tamén hai falantes que usan *bir[ɔ]llo*. Esta última forma é a que recollín en Portocamba e Fontefría. En Ribas e Pepín, chámanlles *bir[o]llos* ás cereixas pasas.

Co que levamos explicado, xa demostrei a diferenza entre as falas da parroquia de Campobeceros (Campobeceros, Sanguñedo, Veiga de Nostre), a súa anexa (Portocamba), Fontefría, Vilar, a parroquia de Santa Eufemia de Piornedo (Piornedo e Monteveloso), a parroquia de Gondulfes (Gondulfes e Marbán) e a parroquia de San Vicente de Pepín (Pepín e Ribas).

Véxanse os marcadores metafónicos desta epígrafe no cadro 2:

	Po	Ca	Sa	VN	Fo	Ví	Se	SP	Pi	MV	Pe	Ri	Go	Ma	No	CV
Est[e]rco	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Est[ɛ]rco				+												
M[ɛ]do				+												
M[e]do	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Bir[o]llo 'estrábico'		+	+	+												
Bir[ɔ]llo 'estrábico'	+	+			+											
Bir[o]llos 'cereixas pasas'											+	+				

Cadro 2. Distribución de *est[e]rco* / *est[ɛ]rco*, *m[ɛ]do* / *m[e]do*, *bir[o]llo* 'estrábico' / *bir[ɔ]llo* 'estrábico' e *bir[o]llos* 'cereixas pasas'.

A metafónica debida a -u final é unha característica occidental (cf. *m[e]do* / *m[ɛ]do*) e meridional (cf. *s[o]gro* / *s[ɔ]gro*). Agora ben, se partindo de Alonso Núñez (2002: mapa 11), quen mostra que *est[ɛ]rco* caracteriza o galego do bloque oriental da zona suroriental da provincia de Ourense, se traza unha isoglosa con *est[e]rco* / *est[ɛ]rco*, o previsible sería que, na parte occidental da isoglosa, non se dese *est[ɛ]rco*. Esta consecuencia non é verdadeira xa que, por exemplo, en Arcos (parroquia do concello pontevedrés de Pontearreas), unha alumna miña recolleu *est[ɛ]rco* e non *est[e]rco*. De todos modos, cómpre ser cautos co exemplo concreto de *esterco*, xa que faltan estudos detallados sobre el. Así, por exemplo, Álvarez (1988), quen coida que a metafónica nominal galega é un fenómeno que ocupa a parte occidental da isoglosa, non dá datos no seu estudo sobre esta palabra.

⁷ Esta hipótese coincide co proposto para a metafónica dos dialectos italianos por Grassi, Sobrero e Telmon (2004: 98-100); para o portugués por Carvalho (1962-1963), por Cavacas (1921), por Maia (1997: 339) e por Piel (1942: 367-368); para o asturiano por Arias Cabal (1992; e 1999), por Neira Martínez (1991), por Rodríguez Castellano (1952) e por Viejo Fernández (2001; 2003 e 2004); para as terras de Cantabria por García González (1988) e por Rodríguez Castellano (1959); para a metafónica da península ibérica por Penny (2009); e para a metafónica nominal galega por Porto Dapena (1973: 538). Agora ben, na lingüística galega hai autores (Álvarez 1988; e Álvarez, Monteagudo e Regueira 1986: 21-22) que sosteñen que foron as vogais átonas finais [-e] e [-o] as que pecharon a vogal tónica.

Así pois, baixando a un nivel de coñecemento moi básico, pódense usar isoglosas en dialectoloxía pero sen pensar que constitúen unha fronteira infranqueable. Hai que ter presente que as isoglosas son o resultado dun proceso histórico que debe ser correctamente interpretado. Coas isoglosas o que se fai é unha caracterización dialectolóxica que se visualiza nun mapa. Por outra parte, o trazado de isoglosas, en moitas ocasións, é posible a conta de reduci-la variedade realmente existente. Agora ben, ten que quedar claro que o que predomina é a variedade e que cada lugar ten unha fala diferente. Así a todo, cada fala galega forma parte dun todo que se identifica como galego, o cal constitúe, neste sentido, unha única comunidade lingüística.

4. A EVOLUCIÓN DOS GRUPOS LATINOS -ÜLT-, -ÜCT-, -ÛCT-, -ÖCT-, -ÖRI- E -ÖRI-, CON ESPECIAL ATENCIÓN A *MUITO* E VARIANTES, *LUITA* E VARIANTES E *ENXUITO* E VARIANTES

A fala de Campobeceros e Veiga de Nostre caracterízase por usa-las formas con [uj] como dominantes nas palabras do tipo *muíto*, *escuitar*, *luita* e *truíta*⁸. En Campobeceros, tamén lle escoitei a algún falante pronuncia que se poderían transcribir como *m[oj]to* con *o* moi pechado. Decidín introducir este último dato no cadro final. En Veiga de Nostre, hai falantes que usan *muíto* debido a que teñen proxenitores de Parada da Serra (A Gudiña).

As formas con [uj] son as preferidas en Sanguñedo, onde se di *muíto*, *escuíta*, *luita* e *truíta*. Neste lugar, tamén me pareceu percibir *moíto* e *loítar* cun *o* moi pechado nalgunha gravación. En Portocamba, hai alternancia de formas con *oi* e con *ui* (*moíto* / *muíto*, *luita* / *loíta*, *truíta* / *troíta*, *enxuíto* / *enxoíto*).

O ditongo [uj] tamén é o característico de Piornedo neste tipo de palabras (*muíto*, *escuíta*, *luita* e *enxuíto*). Neste lugar atopei un caso esporádico de *m[oj]to* nas gravacións. En Monteveloso, hai ou ben alternancia entre os dous ditongos (*moíto* / *muíto*, *luito* / *loíto*) ou ben só [uj] (*enxuíto*, *escuíta*) ou ben só [oj] (*loíta*, *troíta*).

No resto dos lugares do concello, estas palabras presentan o ditongo [oj], o cal é pronunciado por algúns falantes de Fontefría, Gondulfes e Vilar cun [o] que semella unha reacción á posible pechazón en [uj] do ditongo [oj]. Nas gravacións de Vilar, Servoi e Ribas, escoitei esporadicamente *muíto*. Nestes lugares, domina *moíto*, que é palabra que os falantes destes lugares responden cando son enquisados sobre esta cuestión.

En Pepín, rexistrei nas gravacións algún caso de pechazón en [uj] (*muíto*) pero, así a todo, pódese dicir que domina o ditongo [oj] (*moíto*, *escoíta*, *loíta*, *troíta* e *enxoíto*). En Pepín, tamén lle escoitei a unha muller pronunciar *munto*, variante que tamén oín en Vilaverde da Raia (municipio de Chaves, Portugal) e no concello da Mezquita (Ourense). Este residuo reflicte unha unidade lingüística coa zona trasmontana portuguesa e coa zona oriental da provincia de Ourense que pertence á diocese de Ourense.

Muito dise como forma case exclusiva en Campobeceros e Veiga de Nostre (vid. Mapa nº 5). Tamén é a forma dominante en Sanguñedo e Piornedo. En Portocamba e en Monteveloso, hai alternancia entre *moíto* e *muíto*. No resto dos lugares, os falantes non son conscientes de que pronuncian *muíto*, senón que nas enquisas responden que pronuncian *moíto*. É posible percibi-la pronuncia *muíto* esporadicamente nas gravacións dos lugares onde responden *moíto* na enquisa. Isto pode atoparse sempre e cando o investigador se fixe con detalle na pronuncia dos investigados. Atopei desta maneira *muíto* en Vilar, Servoi, Ribas e Pepín, lugares nos cales os falantes din que pronuncian *moíto*.

⁸ Deixo para outro estudo un tratamento máis detallado deste tema. Confórmome con ofrecer aquí unha versión resumida del.

A pronuncia [uj] é propia da parroquia de Santiago de Campobeceros (Campobeceros, Sanguñedo e Veiga de Nostre) e da parroquia de Santa Eufemia de Piornedo (Piornedo e Monteveloso). Portocamba mostra a transición entre a pronuncia *muito* da parroquia de Santiago de Campobeceros e a pronuncia [oj] do concello de Laza. Deste concello, sei que [oj] se usa, neste tipo de palabras, nos lugares do val de Laza de Souteliño, Retorta, Laza e Castro, e nos lugares da montaña de Cerdedelo e Camba. En consecuencia, creo que o ditongo [oj] é o propio do concello de Laza. En cambio, a parroquia de Campobeceros, que pertence e pertenceu ó arcepresbiterado de Laza, non pronuncia estas palabras co ditongo [oj], senón co ditongo [uj]. Portocamba constitúe o lugar de transición entre as dúas pronuncias. Máis a oriente de Campobeceros, nos concellos de Vilarino de Conso e da Gudiña, xa aparece a pronuncia *muito* (Alonso Núñez 2002: mapa 12). En Sanguñedo, tamén recollín o ditongo [oj] pronunciado cun o moi pechado (*moito*, *loitar*). Neste lugar, outras palabras deste tipo só as atestei co ditongo [uj] (*escuitar*, *truita*, *enxuito*). Estes datos fan que, neste lugar, aínda domine o ditongo [uj]. En Monteveloso, recollín *moito* e *muito*, *escuita*, *loita*, *troita*, *luito* e *loito* e *enxuito*. Neste lugar, ūCT pode dar *oi* ou *ui*, ūLT pode dar *oi* e *ui* e o único exemplo que trato con ūCT (EXSŪCTUS) latino dá *ui*. En Portocamba, uns falantes prefiren *oi* e outros prefiren *ui* e, ademais, cada falante pode usar, esporadicamente, a forma non dominante para el. En Portocamba, atopei alternancia entre *moito* e *muito*, entre *luita* e *loita*, entre *truita* e *troita* e entre *enxuito* e *enxoito*.

Estes datos confirman o predominio da variedade no galego actual. Para min, o mellor é postular que tamén houbo variedade no pasado e transferirllle a carga da proba a aqueles que sosteñen que non a houbo⁹. Quero dicir que quen sosteña que non houbo variedade no pasado debe ser el quen o probe. O mesmo se pode afirmar a partir dos datos achegados sobre a metafonía (*vid. supra*).

⁹ Non quero profundizar aquí neste tema. Só vou lembrar que a reconstrución tradicional do indoeuropeo postulaba unidade na lingua mai. Villar, Prósper, Jordán e Fernández Álvarez (2011: 17-48) consideran que a investigación lingüística e arqueolóxica feita durante case dous séculos foi un fracaso; agora ben, estes autores pensan que é necesario partir dun estado de lingua máis homoxéneo có histórico. Por outra parte, a lingüística románica tradicional, debedora da lingüística indoeuropea, tamén operou cun concepto de lingua unitario a partir do cal houbo unha fragmentación.

A forma latina *EX-SŪCTUS* *deu*, no municipio de Castrelo do Val, dous resultados (*enxuito* e *enxoito*). *Enxuito* dise no norte do concello (Campobecerros e Veiga de Nostre) incluíndo Portocamba, lugar en que alterna con *enxoito*. No resto do concello, dise *enxoito*. Dos lugares de San Paio e de Sanguñedo non teño datos, xa que as persoas que entrevistei para preguntar sobre esta palabra descoñecían.

EX-SŪCTUS debería dar *enxuito* en todo o concello, dado que procede dunha palabra con *-Ū-*. Para explicar *enxoito*, pode partirse dunha forma distinta no latín (**EX-SŪCTUS*) admitindo variedade xa nel. Outra explicación posible consiste en pensar que o ditongo [oj] de *moito* (< *MŪLTUM*) e *loita* (< *LŪCTAM*) tendía a pecharse en [uj] na comarca de Verín, onde hoxe hai lugares que só teñen a pronuncia pechada neste tipo de palabras (Taboada 1979: mapa número 6 e número 7 do apéndice; Alonso Núñez 2002: mapa número 12). Cando este ditongo nestas palabras (*moito*, *loita*) se pronunciaba [uj], igualouse coa pronuncia [uj] de *enxuito*. Esta igualación entre *moito*, *truita* e *enxuito* permitiu que, posteriormente ou simultaneamente, cando houbo unha reacción contra a pechazón en [uj] de [oj], *enxuito* pasase a pronunciarse *enxoito* seguindo niso a *moito*, *escuíta*, *luita*, etc.

Outras palabras con outra orixe distinta (con *-ŌCT-*, con *-ŌRI* e con *-ŌRI*) pronúncianse, en todo o concello de Castrelo do Val, sempre co ditongo [oj]. Así, neste concello só recollín *noite* (< *NŌCTEM*), *oito* (< *ŌCTO*), *cobertoira* 'calquera prenda que se usa para taparse, por exemplo, cando se vai ó monte' (< *COOPERTŌRIA*) e *coiro* (< *CŌRIU*). Con respecto a estes datos, quero facer dúas matizacións. A palabra *cobertoira* pronúnciase nalgúns lugares (Fontefría e Gondulfes) cunha pronuncia tan aberta da vogal tónica que podería adscribirse a [ɔ]. En Ribas e Servoi, as informantes principais pronunciaron *cubertoira*.

Destas palabras, a máis interesante é *cobertoira* xa que procede dun o que non se pechou en *u*. Isto, de tódolos xeitos, confirma que cada palabra ten a súa evolución. Por veces, hai palabras que teñen unha evolución moi parecida que permite falar de tendencias.

Coas explicacións dadas aquí, semella que no verinés vilego e, en xeral, no brencellau se impuxo na actualidade o ditongo *oi*, propio do galego da área maior (vid. mapa 271 do ALGA II; mapa 7 do ALGA III e mapa 333 do ALGA III), en *moito*, *troita*, *escoita*, *loita* e *enxoito* pero, con todo, aínda quedan lugares da comarca verinesa en que só se emprega con estas palabras o ditongo *ui* e aínda quedan lugares da comarca citada en que estas palabras se pronuncian co ditongo *oi* ou co ditongo *ui*. Nalgúns destes últimos lugares, dáse incluso alternancia na mesma palabra. Esta alternancia actual tamén se pode postular para o pasado e é moi posible que o brencellau estivese, no pasado, adoptando como preferente a pronuncia *ui* propia do territorio do convento xurídico bracarense e que, despois, debido ó menor contacto con Portugal e ó maior contacto co resto do galego, pasase a considerarse mellor a pronuncia con *oi*. Esta explicación presupón variedade no pasado e na actualidade. Por outra parte, a solución con [u] abeiraba o galego da comarca verinesa non só ó portugués, senón tamén ó galego lateral oriental, ó asturiano-leonés e ó castelán. A solución triunfante actual con [o] da maioría do verinés ou brencellau, incluíndo a súa cabeza (Verín), leva a esta fala a confluír co galego común actual ou co galego actual da área maior.

As formas residuais *louta* e *loutar* de Nocedo do Val singularizan a fala deste lugar, mostran hoxe variedade na evolución de *-ŪCT-* latino, permiten postular tamén variedade no pasado da fala da comarca verinesa e permiten vencella-la fala da comarca verinesa coa fala do norte trasmontano portugués e coa fala do galego oriental de Zamora. O ditongo *ou* tamén existe en O25 Cualedro, onde nos mapas 7 e 19 do ALGA III se rexistran as palabras *louta* e *coutelo*.

No cadro 3 recóllense sucintamente os tres marcadores dialectais tratados nesta epígrafe:

	Po	Ca	Sa	VN	Fo	Vi	Se	SP	Pi	MV	Pe	Ri	Go	Ma	No	CV
Muito	+	+	+	+		(+)	(+)		+	+	(+)	(+)				
Moito	+	(+)	(+)		+	+	+	+	(+)	+	+	+	+	+	+	+
Muto				(+)												
Munto											+					
Luita, luitar	+	+	+	+					+							
Loita, loitar	+		(+)		+					+	+	+	+	+		+
Louta, loutar															+	
Enxuito	+	+		+					+	+						
Enxoito	+				+	+	+				+	+	+	+	+	+

Cadro 3. Distribución de *muito* e variantes, de *luita* e *luitar* e variantes, e de *enxuito* e variantes.

5. OS MARCADORES VIÑEN, BIDUEIRO, FILLOAS E VARIANTES

Cos marcadores dialectais desta epígrafe pretendo continuar distinguindo as falas dos diferentes lugares do municipio de Castrelo do Val.

A fala de Marbán pode singularizala polo uso de *viñen* en alternancia con *vin*. Esta alternancia tamén a detectei en Nocedo do Val e en Veiga de Nostre. No resto dos lugares do concello, só recollín a forma conservadora *vin*. Así a todo, é posible que haxa falantes doutros lugares do concello, especialmente do val, que estean comezando a introduci-la forma innovadora *viñen* na súa fala.

Outra singularidade de Marbán é o uso de *bidro* para designa-lo *bidueiro*. En Marbán, tamén é singular o uso de *afill[ɔ]as* fronte á palabra máis común *fill[ɔ]as*, recollida en tódolos lugares do concello, excepto en Marbán, Gondulfes, Castrelo do Val e Veiga de Nostre. Neste último lugar, o informante principal (VN-1) respondeu *fill[ɔ]ás*. A súa filla (VN-6) díxome que se usaba *filloa* en Veiga de Nostre.

Á parte de *bidro*, no resto do concello, atestei distintas palabras para o significado 'bidueiro' que permiten diferenzas dialectais entre os diferentes lugares do concello. Recollín *bido*, como única forma, en Nocedo, Pepín e Ribas. En Vilar, *bido* alterna con *bidueiro*. En San Paio, recollín *bido*, *bidueiro* e *bedulo*. Esta alternancia de San Paio parécese que puido darse en todo o concello no pasado. Recollín *bidueiro* en Portocamba, onde, nunha cantiga, o informante tamén usou *bido*, e, como forma única, en Campobeceros, Fontefría, Vilar, Servoi, San Paio, Gondulfes e Castrelo do Val. En Campobeceros, a informante principal (Ca-1) díxome que seu pai usaba *bedulo*, palabra característica do galego ourensán oriental (*vid.* mapa 24 de Alonso Núñez 2002). A palabra *bedulo* atesteina en Sanguñedo, Veiga de Nostre e Piornedo como forma exclusiva e, alternando con outras variantes, en Vilar e San Paio. O uso da palabra *bidueira* singulariza a fala de Monteveloso, a cal se parece bastante á da súa cabeza parroquial (Piornedo). Aínda que a informante principal de Castrelo do Val

(CV-1) afirmou que ela non usaba unha palabra para esta árbore, recollín *bidueiro* como forma propia deste lugar.

As diferenzas dialectais vistas nesta epígrafe poden verse no cadro 4:

	Po	Ca	Sa	VN	Fo	Vi	Se	SP	Pi	MV	Pe	Ri	Go	Ma	No	CV
Viñen				+										+	+	
Vin	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Bidro 'bidueiro'														+		
Bidueiro	+	+			+	+	+	+					+			+
Bidueira										+						
Bedulo			+	+		+		+	+							
Bido	+					+		+			+	+			+	
Filloas	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			+	
Afilloas													+	+		+
Filloás				+												

Cadro 4. *Viñen* e variantes, *bidueiro* e variantes, e *filloas* e variantes.

6. ZONAS CONVERXENTES NAS FALAS DO CONCELLO DE CASTRELO DO VAL

Ata aquí mostrei que a fala de tódolos lugares do concello de Castrelo do Val pode ser diferenciada por algunha característica con respecto ós outros lugares. Neste apartado, estableceréi zonas de falas máis parecidas dentro do concello e ademais dentro desas falas máis parecidas tamén indicarei singularidades das falas de cada lugar.

En concreto estableceréi catro zonas converxentes: as falas da antiga parroquia de Santiago de Campobecerras e da súa anexa de San Miguel de Portocamba (6.1.), as falas da parroquia de San Xoán de Servoi (6.2.), as falas da parroquia de Santa Eufemia de Piornedo (6.3.) e as falas do val do concello de Castrelo do Val (6.4.).

6.1. As falas da antiga parroquia de Santiago de Campobecerras e da súa anexa de San Miguel de Portocamba

Pódense distinguir-las falas do norte do concello de Castrelo do Val das outras. Estas falas norteñas están formadas pola parroquia de Santiago de Campobecerras (Campobecerras e Sanguñedo), a parroquia anexa a esta de San Miguel de Portocamba e o lugar de Veiga de Nostre.

Este último lugar formou parte, no pasado, da parroquia de Santiago de Campobecerras e, hoxe, comparte o monte comunal con Sanguñedo. Isto último demostra unha comunidade estreita no pasado. A igrexa de Veiga de Nostre hoxe é atendida polo párroco de Campobecerras a pesar de que pertence á parroquia de San Lucas de Parada da Serra (concello da Gudiña) dende a última reforma parroquial dos anos cincuenta do século pasado. O microtopónimo de Veiga de Nostre *O Lombo da Misa* tamén proba que os veciños deste lugar ían á misa a Campobecerras no pasado, xa que este microtopónimo atópase en dirección a Campobecerras e non en dirección a Parada da Serra.

Xa vimos (2., 3., 4. e 5.) que as falas norteñas usan a palabra *s[ɔ]gro* e prefiren nas palabras do tipo *muíto* o ditongo [uj], exceptuando Portocamba. A continuación, expóñense outras características singulares destas falas.

Entre as características singularizantes destas falas norteñas, pode cita-la ausencia de *din* para a P1 do pretérito de indicativo do verbo *dar* (vid. Mapa nº 6). Recollín *dei* en Portocamba, Campobeceros, Veiga de Nostre e Sanguñedo. Nos dous últimos lugares que citei, tamén atestei *dein*, palabra que dota a estes falares dunha compoñente oriental coma a de Vilariño de Conso.

A fala máis orientalizante é a de Veiga de Nostre, onde incluso atopei *m[ε]do*. A menos orientalizante desta zona norte é a fala de Portocamba, onde alternan *muíto* e *moíto*. A palabra *moíto* úsase no concello de Laza. Polo contrario, nos lugares do concello de Vilariño de Conso investigados en Alonso Núñez (2002: mapa 12) non se atopou *moíto*.

A ausencia de *din* tamén se dá en Vilar e Piornedo. Na enquisa principal de Servoi (Se-1) recollín *dei*, pero, na secundaria (Se-2), rexistrei *din* e *dei*. En Monteveloso, atestei *dei*, *diu* e *deu*. En Fontefría, usan *din* e alternan *deu* e *diu*¹⁰.

No val, a penetración da raíz *di-* do verbo *dar* é moito maior ca nas parroquias de Santa Eufemia de Piornedo (Piornedo e Monteveloso) e de San Xoán de Servoi (Servoi, Fontefría, Vilar e San Paio). No val, responderon *din* en tódolos lugares pero aínda hai alternancia entre formas con *de-* e formas con *di-*. Así, en Pepín, hai *dei* e *dira*; en Gondulfes, hai *dei / din*, *diu*, *diron*; en Marbán, a informante principal (Ma-1) dixo que as avoas pronunciaban *dei*; en Nocado, recollín *din*, *dech*, *deron*, *diu* e *dese*.

A distinción entre o norte do concello e o val é evidente como mostra a diferenza entre *din* e *dei*, como xa mostrei con *s[o]gro* e *s[ɔ]gro* (vid. 2.) e como mostra o topónimo da capital municipal *Castr[e]llo* fronte ó microtopónimo de Campobeceros *Os Cast[ε]llos*. Agora ben, en Castrelo do Val, tamén existe o topónimo *O Cast[ε]llo*.

O uso de *ladreás* tamén singulariza as falas de Campobeceros, Portocamba, Sanguñedo e Veiga de Nostre (vid. Mapa nº 7). No resto dos lugares do concello úsase *ladrás*. A forma *ladreás* é unha palabra máis conservadora ca *ladrás*. *Ladreás* alterna con *ladreales* en Campobeceros, e *ladrás* alterna con *ladreales* en Marbán.

A distribución dos trazos dialectais que singularizan a antiga parroquia de Santiago de Campobeceros figura no cadro 5:

	Po	Ca	Sa	VN	Fo	Vi	Se	SP	Pi	MV	Pe	Ri	Go	Ma	No	CV
Eu dein			+	+												
Eu dei	+	+	+	+	(+)	+	+	+	+	+	(+)		(+)			
Eu din					+		(+)	+			+	+	+	+	+	+
El diu					+					+			+		+	
Ladreás	+	+	+	+												
Ladrás					+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Cadro 5. Singularidades da antiga parroquia de Santiago de Campobeceros: *eu dei* e *ladreás*.

6.2. As falas da parroquia de San Xoán de Servoi

A parroquia de San Xoán de Servoi está composta polos lugares de Fontefría, Vilar, Servoi e San Paio. A parroquia de San Xoán de Servoi ten falares diversos dentro dela porque unhas veces converxe coa fala do norte (*s[ɔ]gro*, *muíto*, *dei*, *ve`vez*), outras veces converxe coa fala do sur valego (*s[o]gro*, *moíto*, *ladrás*) e outras veces converxe coa parroquia de Santa Eufemia de Piornedo (*s[ɔ]gro*, *muíto*, *ladrás*).

A fala máis norteña da parroquia de Servoi é a de Fontefría e despois a de Vilar. En ambos a dous lugares, úsase *chuvirnar*, palabra que se emprega tamén en Campobeceros, Sanguñedo,

¹⁰ Esta última alternancia proba que o *e* de *deu* e o *i* de *diu* non son vogais temáticas, xa que o falante, co cambio de *deu* por *diu*, non fai varia-la clase conxugacional do verbo anómalo sen vogal temática *dar*. O que fai o falante é cambia-la raíz *de-* de *deu* pola raíz *di-* de *diu* ou, se non se considera *-u* como marca de P3 de pretérito de indicativo, o que fai o falante é cambiar unha palabra (*deu*) por outra (*diu*). Dado que parto dun concepto de morfema como unha unidade biplana con significante e significado (vid. Alonso Núñez 2000; e 2008), considero que non se pode soste que o *d-* de *dar*, de *dei* e de *diu* achega o significado léxico 'dar'.

Portocamba e Veiga de Nostre. *Chuvirnar* é unha palabra do ourensán oriental (vid. Mapa nº 8, que reproduce o mapa 26 de Alonso Núñez 2002). Por outra parte, *s[ɔ]gro* é a única forma que recollin en Fontefría, mentres que en Vilar alternan *s[ɔ]gro* e *s[o]gro*. En Fontefría e Vilar, recollin ve 'vez' (vid. Mapa nº 9), forma que rexistrei no norte do concello (Campobecerros, Portocamba, Sanguñedo e Veiga de Nostre) e en Piornedo.

As formas do presente de subxuntivo do tipo *estía* consérvanse mellor na montaña ca no val. Na montaña, rexistreinas en Portocamba, Campobecerros, Fontefría, San Paio, Piornedo e Monteveloso. No val, só a rexistrei en Pepín. A P2 do imperativo *sen* do verbo *ser* recollina na parroquia de San Xoán de Servoi (Servoi, Vilar, San Paio e Fontefría) e nos lugares colindante de Monteveloso e Piornedo. En Vilar, *sen* alterna con *se* (vid. Mapa nº 10).

A fala de cada lugar é o resultado da historia. Se ben se pode dicir que no val se están consolidando innovacións e que na montaña permanecen formas conservadoras, non sempre é predi- cible saber qué hai en cada lugar. A terminación verbal *-io* consérvase mellor na montaña ca no val. *Quepio* atopeino no norte (Campobecerras, Sanguñedo e Veiga de Nostre) e no val (Ribas e Cas- trelo do Val) e noutros lugares da montaña (Piornedo, Monteveloso, Servoi e San Paio). En Castrelo do Val, *quepio* alterna con *quepo* (vid. Mapa nº 11). *Quepia* só o rexistrei no lugar valego de Pepín e nos lugares da montaña de Campobecerras, Veiga de Nostre, Servoi, San Paio e Monteveloso.

Estes datos sobre as terminacións *-io* e *-ia* permiten postular que estas terminacións forma- ron parte do galego tradicional de todo o concello no pasado. Na actualidade, a norma comar- cal, que ten como centro Verín, rexeita as formas terminadas en *-io* e *-ia* e estas consérvanse mellor na montaña ca nos lugares do val. Estes últimos están máis próximos do centro comarcal.

A terminación *-ia* consérvase en case todo o concello de Castrelo do Val no presente de subxuntivo *sepia* do verbo *saber*. Só non rexistrei *sepia* en Fontefría, Servoi, Gondulfes, Marbán, Nocedo e Castrelo do Val.

O marcador dialectal *sen* dálle unidade á fala da parroquia de San Xoán de Servoi. Outras ca- racterísticas comúns da fala da parroquia mentada tales como *est[e]rco*, *m[e]do*, *moito*, *vin*, *bidueiro*, *filloas*, *dei*, *ladrás* e *rapá* poden verse no apartado 7. No cadro que inserto a continuación figuran os marcadores dialectais fundamentais tratados nesta epígrafe.

	Po	Ca	Sa	VN	Fo	Vi	Se	SP	Pi	MV	Pe	Ri	Go	Ma	No	CV
Chuvirnar	+	+		+	+	+										
Estía	+	+			+			+	+	+	+					
Sen 'se'					+	+	+	+	+	+						
Quepio		+	+	+			+	+	+	+		+				+
Quepia		+		+			+	+		+	+					
Sepia	+	+	+	(+)		+		(+)	+	+	+	+				

Cadro 6. Algunhas características da fala da parroquia de San Xoán de Servoi.

6.3. As falas da parroquia de Santa Eufemia de Piornedo

A parroquia de Santa Eufemia de Piornedo está formada polos lugares de Piornedo e Monteveloso. Esta parroquia do concello de Castrelo do Val pertence e pertenceu ó arceprelado de Riós. Isto explica a súa converxencia lingüística cos falares de Riós. Os nenos de Piornedo e Monteveloso son escolarizados nestes últimos anos no grupo escolar do concello de Riós, situado nas Vendas da Barreira, e non no grupo escolar de Castrelo do Val. A razón disto radica nas malas comunicacións coa cabeceira municipal de Castrelo do Val e, especialmente, na posibilidade de incomunicación coa cabeceira municipal de Castrelo do Val por mor da neve no inverno. En cambio, o acceso a Riós, ademais de ser máis cercano, é máis fácil ó non ter tantos problemas de neve no inverno. Os habitantes de Piornedo e Monteveloso van a Verín normalmente saíndo á estrada xeral (N-525) que une Madrid con Verín en San Cristovo (concello de Riós).

Para ir á cabeceira municipal de Castrelo do Val, hai que incorporarse por unha estrada moi mala á estrada comarcal (OU-114) que une Campobeceros con Verín e con Castrelo do Val. A este último lugar accédese dende unha bifurcación que hai en Gondulfes.

A unidade da fala da parroquia de Santa Eufemia de Piornedo pode demostrarse co uso de *fraxas* para significar ‘fabas verdes’. O uso dun derivado de PHASEOLU une a fala desta parroquia con outras falas de Riós (*vid.* mapa 22 de Alonso Núñez 2002). Por outro lado, o uso de *fraxas* fronte a *freixón* e *fraxós*, que son as formas que se rexistraron en Riós, singulariza a fala desta parroquia fronte ós puntos investigados do concello de Riós.

Ademais de *fraxas*, no cadro do apartado 7, figuran os seguintes trazos coincidentes para Piornedo e Monteveloso: *s[ɔ]gro*, *s[ɔ]gra*, *est[e]rco*, *m[e]do*, *vin*, *filloas*, *eu dei*, *ladrás*, *estía*, *sen*, *quepio*, *sepia* e *rapá*.

A fala desta parroquia ten características orientais (*moito*, *s[ɔ]gro*) coincidentes co norte do concello de Castrelo do Val (Campobeceros e lugares limítrofes) e características do galego oriental e meridional (*moito*).

Na actualidade, nalgúns ocasións os dous lugares da parroquia presentan resultados diverxentes. Por exemplo, en Piornedo, responderon na enquisa *bedulo*, forma orientalizante (*vid.* mapa 24 de Alonso Núñez 2002) e, en Monteveloso, responderon *bidueira*, palabra que só recollín neste lugar do concello de Castrelo do Val.

6.4. As falas do val do concello de Castrelo do Val

O val do concello de Castrelo do Val está formado polos lugares de Pepín (parroquia de San Vicente de Pepín), Ribas (parroquia de San Vicente de Pepín), Gondulfes (parroquia de Santa Cruz de Gondulfes), Marbán (parroquia de Santa Cruz de Gondulfes), Nocedo do Val (parroquia de San Salvador de Nocedo do Val) e Castrelo do Val (parroquia de Santa María de Castrelo do Val).

Os falares do val do concello de Castrelo do Val xa os fun caracterizando ó longo desta investigación. Recordo aquí que pronuncian *s[o]gro*, que prefiren o ditongo [oj] en palabras do tipo *moito* e que prefiren *din* a *dei* ou que usan en exclusividade *din*.

No val, hai máis conservación de $-\emptyset$ en posición final de palabra, xa que só rexistrei *ve* ‘vez’ alternando con *vez* en Pepín e Nocedo e xa que só recollín *rapá* alternando con *rapaz* en Ribas, Gondulfes e Castrelo do Val. *Ve* non o recollín no val como forma predominante (*vid.* Mapa nº 9).

Con respecto ás falas dos diferentes lugares valegos do concello de Castrelo do Val, podo indicar que, conforme se conserven uns elementos e conforme se introduzan elementos novos, así se foron distinguindo as diferentes falas. Así, por exemplo, *salmoeira* caracteriza as falas valegas do concello pero non as de todo o val, senón as falas de Ribas, Gondulfes, Marbán e Nocedo do Val. No resto do Val (Pepín e Castrelo do Val), úsase *salmoira* igual ca no resto do concello.

A singularidade de Marbán xa a tratei anteriormente (*vid. 2.*, e 5.). Marbán pertence á parroquia de Santa Cruz de Gondulfes. A converxencia da fala de Marbán con Gondulfes, obsérvase, por exemplo, no uso da palabra *afilloa* e noutros elementos que figuran no cadro do apartado 7. Fronte á fala de Gondulfes, en Marbán, non recollín *rapaz* nin *quepo* nin *mázcara*, palabras que atestei en Gondulfes. Por outra parte, en Marbán recollín *viñen*, palabra que non rexistrei en Gondulfes. A palabra *bidro* 'bidueiro' singulariza a fala de Marbán fronte ó resto do concello de Castrelo do Val.

A fala de Nocedo do Val singulariza o uso de *louta* (*vid. 4.*). Outras singularidades de Nocedo do Val son o emprego de *forcanza* 'tipo de ferramenta con tres gallos por abaixo e un gallo por arriba para axunta-la herba' (*cf. con forcada* en Gondulfes e Marbán¹¹) e o emprego de *deie* para a P1 e P3 do presente de subxuntivo de *dar*.

Pepín e Ribas, que conforman a parroquia de San Vicente de Pepín, teñen unha fala bastante parecida como proba a especialización semántica *bir[o]llos* 'cereixas pasas'. Pero, ó longo deste estudo, fun mostrando trazos que diferencian a fala dos dous lugares. Por exemplo, en Pepín, recollín *estía* e a forma residual *munto*, as cales non as rexistrei en Ribas.

Engado agora que recollín *escalabrón* e *escalabróns* unicamente en Ribas e Gondulfes. O uso destas formas individualiza as falas destes lugares fronte ó outro lugar das súas parroquias (Ribas fronte a Pepín e Gondulfes fronte a Marbán) e fronte ó resto do concello.

As variantes que recollín no resto do concello foron *escambrón* e *escambruñeiro*. A informante da enquisa complementaria de Monteveloso (MV-2) distingue o *escambrón* do *escambruñeiro*. Para ela, o *escambrón* bota buruños e o *escambruñeiro* non os bota. O informante da enquisa complementaria de Vilar (Vi-4) non sabe se o *escambrón* e o *escambruñeiro* son dúas árbores distintas. Para o informante da enquisa complementaria de San Paio (SP-2), as palabras *escambrón* e *escambruñeiro* significan o mesmo. A variante *escambruñeiro* rexistreira como forma única en Nocedo do Val e Castrelo do Val. A variante *escambrón* recollina como forma única en Portocamba, Campobeceros, Sanguñedo, Veiga de Nostre, Fontefría, Servoi, Piornedo, Pepín e Marbán.

7. CABO

No cadro que vén a continuación recollo a maioría dos marcadores dialectais que citei no resto do traballo.

No cadro utilizo as seguintes abreviaturas: Po = Portocamba; Ca = Campobeceros, Sa = Sanguñedo, VN = Veiga de Nostre, Fo = Fontefría, Vi = Vilar, Se = Servoi, SP = San Paio, Pi = Piornedo, MV = Monteveloso, Pe = Pepín, Ri = Ribas, Go = Gondulfes, Ma = Marbán, No = Nocedo e CV = Castrelo do Val.

¹¹ A informante principal (Ma-1) díxome que había forcadadas con tres ou dous gallos por abaixo.

	Po	Ca	Sa	VN	Fo	Vi	Se	SP	Pi	MV	Pe	Ri	Go	Ma	No	CV
S[o]gro						+	+	+		+	+	+	+	+	+	+
S[ɔ]gro	+	+	+	+	+	+			+	+						
S[o]gra			+										+			
S[ɔ]gra	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Est[e]rco	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Est[ɛ]rco				+												
M[e]do				+												
M[e]do	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Bir[o]llo 'estrábico'		+	+	+												
Bir[ɔ]llo 'estrábico'	+	+			+											
Bir[o]llos 'cereixas pasas'											+	+				
Muito	+	+	+	+		(+)	(+)		+	+	(+)	(+)				
Moito	+	(+)	(+)		+	+	+	+	(+)	+	+	+	+	+	+	+
Muto				(+)												
Munto											+					
Luita, luitar	+	+	+	+					+							
Loita, loitar	+		(+)		+					+	+	+	+	+		+
Louta, loutar																+
Enxuito	+	+		+					+	+						
Enxoito	+				+	+	+				+	+	+	+	+	+
Viñen				+										+	+	
Vin	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Bidro 'bidueiro'														+		
Bidueiro	+	+			+	+	+	+					+			+
Bidueira										+						
Bedulo			+	+		+		+	+							
Bido	+					+		+			+	+				+
Filloas	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+				+
Afilloas													+	+		+
Filloás				+												
Eu dein			+	+												
Eu dei	+	+	+	+	(+)	+	+	+	+	+	(+)		(+)			
Eu din					+		(+)	+			+	+	+	+	+	+
El diu					+					+			+		+	
Ladreás	+	+	+	+												
Ladrás					+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Chuvimar	+	+		+	+	+										
Estía	+	+			+			+	+	+	+					
Sen 'se'					+	+	+	+	+	+						
Quepio		+	+	+		+	+	+	+	+		+				+
Quepia		+		+			+	+		+	+					
Sepia	+	+	+	(+)		+		(+)	+	+	+	+				
Franxas 'fabas verdes'									+	+						
Rapaz								+				+	+			+
Rapá	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ve 'vez'	+	+	+	+	+	+			+							
Salmoeira												+	+	+	+	
Forcanza																+
Deie																+
Escalabrón, escalabróns												+	+			

Cadro 7. Resumo das diferenzas e das converxencias dialectais dentro do concello de Castrelo do Val.

Remato este apartado coas conclusións principais da investigación, que son a 1 e a 2, e coa conclusión secundaria, que é a 3.

- 1) Como se pode ver no cadro 7, demostrei que a fala de cada lugar do concello de Castrelo do Val é diferente á dos outros lugares. Esta conclusión, aínda que era esperable, nunca fora demostrada antes de agora coa fala do concello de Castrelo do Val.
- 2) No cadro 7, pode verse tamén que no concello de Castrelo do Val se producen catro converxencias lingüísticas fundamentais:
  - a) As falas do norte do concello, que están formadas pola antiga parroquia de Santiago de Campobecerros (Campobecerrros, Sanguñedo e Veiga de Nostre, e a parroquia anexa de San Miguel de Portocamba), ademais de non ter metafonía en *s[ɔ]gro* e de preferi-lo ditongo [uj] nas palabras do tipo *muíto*, exceptuando Portocamba, tamén presentan outras características singulares tales como a ausencia de *din* para a P1 do presente de indicativo do verbo *dar* e o uso de *ladreás* (cf. *ladrás* no resto do concello). Por outra banda, a fala máis orientalizante desta zona é a de Veiga de Nostre, onde incluso existe *m[ɛ]do*. A menos orientalizante desta zona norte é a fala de Portocamba, onde alternan *muíto* e *moito*.
  - b) A parroquia de San Xoán de Servoi (Fontefría, Vilar, Servoi e San Paio) ten falares diversos dentro dela porque unhas veces converxe coas falas do norte (*s[ɔ]gro*, *muíto*, *dei*, *ve 'vez'*), outras veces converxe coas falas do sur valego (*s[o]gro*, *moito*, *ladrás*) e outras veces converxe coa parroquia de Santa Eufemia de Piornedo (*s[ɔ]gro*, *muíto*, *ladrás*). Os elementos *sen*, *est[e]rco*, *m[ɛ]do*, *moito*, *vin*, *bidueiro*, *filloas*, *dei*, *ladrás* e *rapá* danlle unidade á fala da parroquia de San Xoán de Servoi.
  - c) A unidade da fala da parroquia de Santa Eufemia de Piornedo (Piornedo e Monteveloso) demostreina, especialmente, co uso de *franxas* para significar 'fabas verdes' e tamén con *s[ɔ]gro*, *s[ɔ]gra*, *est[e]rco*, *m[ɛ]do*, *vin*, *filloas*, *eu dei*, *ladrás*, *estía*, *sen*, *quepio*, *sepia* e *rapá*. A fala desta parroquia ten características orientais (*muíto*, *s[ɔ]gro*) coincidentes coa antiga parroquia de Santiago de Campobecerros e características do galego oriental e meridional (*muíto*). Na actualidade, nalgúns ocasións os dous lugares da parroquia presentan resultados diverxentes (cf. a forma orientalizante *bedulo* de Piornedo coa palabra *bidueira* de Monteveloso).
  - d) Os falares do val do concello de Castrelo do Val (Pepín, Ribas, Gondulfes, Marbán, Nocedo e Castrelo do Val) pronuncian *s[o]gro* con metafonía, prefiren o ditongo [oj] en palabras do tipo *moito* e prefiren *din* a *dei* ou ben usan en exclusividade *din*. Ademais, no val hai máis conservación de *-[θ]* en posición final de palabra.
- 3) A fala de cada lugar do municipio de Castrelo do Val é o resultado da historia e, aínda que se pode dicir que no val se están consolidando innovacións (*din*) e na montaña ou no norte permanecen formas conservadoras (*dei*), non sempre é previsible saber qué hai en cada lugar seguindo estes postulados (véxase a distribución de *viñen* e de *vin*, e a distribución de *quepio*).

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ALGA I = Instituto da Lingua Galega (1990): *Atlas Lingüístico galego. Vol. I: Morfoloxía verbal*. A Coruña: Fundación Barrié de la Maza.
- ALGA II = Instituto da Lingua Galega (1995): *Atlas Lingüístico Galego. Vol. 2: Morfoloxía non verbal*. A Coruña: Fundación Barrié de la Maza.
- ALGA III = Instituto da Lingua Galega (1999): *Atlas Lingüístico galego. Vol. III: Fonética*. A Coruña: Fundación Barrié de la Maza.
- ALGA IV = Instituto da Lingua Galega (2003): *Atlas Lingüístico galego. Vol. IV: Léxico. Tempo atmosférico e cronolóxico*. A Coruña: Fundación Barrié de la Maza.
- ALGA V = Instituto da Lingua Galega (2005): *Atlas Lingüístico galego. Vol. V: Léxico. O ser humano (I)*. A Coruña: Fundación Barrié de la Maza.
- Alonso Núñez, Aquilino S. (1995): "Notas sobre a fala de Campobeceros", *Cadernos de Lingua* 11, 103-127.
- Alonso Núñez, Aquilino S. (2000): "Os sufixos nominais diminutivos do galego actual", *Verba* 27, 133-174.
- Alonso Núñez, Aquilino S. (2002): "Contribución ó estudio da fronteira entre os bloques oriental e central no sueste da provincia de Ourense", en Rosario Álvarez / Francisco Dubert / Xulio Sousa (eds.), *Dialectoloxía e léxico*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Instituto da Lingua Galega, 223-244.
- Alonso Núñez, Aquilino S. (2008): "La sufijación verbal, la circunfijación verbal y la sufijación verbal homogénea en el habla gallega del ayuntamiento de Castrelo do Val (Ourense, España)", *Quaderni di Semantica* XXIX, 2, 343-392.
- Alonso Núñez, Aquilino S. (2012): "El bloque central de Fernández Rei y el habla gallega del ayuntamiento de Castrelo do Val (Ourense, España)", *Quaderni di Semantica* XXXIII, 1, 155-182.
- Alonso Núñez, Aquilino S. [2013], "La metafónica nominal en un habla gallega", *Neuphilologische Mitteilungen* (no prelo).
- Álvarez, Rosario (1988): "Consideracións sobre a metafónica nominal galega", en Dieter Kremer (ed.), *Homenagem a Joseph M. Piel por ocasião do seu 85º aniversario*, 141-157.
- Álvarez, Rosario / Henrique Monteagudo / Xosé Luís Regueira (1986): *Gramática galega*. Vigo: Galaxia.
- Arias Cabal, Álvaro (1992): "Metafonía en Felechosa (Ayer): caltenimientu de la inflexión ensin /-u/ final", *Lletres Asturianas* 46, 7-21.
- Arias Cabal, Álvaro (1992): *El morfema de 'neutro de materia' en asturiano*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- Bouhier, Abel (2001): *Galicia. Ensaio xeográfico de análise e interpretación dun vello complexo agrario*, 2 tomos. Xunta de Galicia.
- Carvalho, José G. Herculano (1962-1963): "Nota sobre o vocalismo antigo portugués: valor dos grafemas e e o em sílaba átona", *Revista Portuguesa de Filoloxía* 12: 17-39.
- Cavacas, Augusto d'Almeida (1921): *A Língua portuguesa e sua Metafonía*. Coimbra: Imprensa da Universidade.
- Chambers, Jack K. / Peter Trudgill (1994): *La dialectología*. Madrid: Visor.
- Costa, José Almeida / António Sampaio e Melo (1983): *Dicionario da lingua portuguesa*. Lisboa: Porto Editora. 5ª ed.
- Dasairas Valsa, Xerardo (1999): *Crónicas rexiomontanas*. Vigo: Mancomunidade de Concellos da Comarca de Monterrei.
- Dias, Adamir / Manuela Tender (2005): *Dicionário de trasmontanismos*. Chaves: Associação Rotary Club.
- Fernández Rei, Francisco (1990): *Dialectoloxía da lingua galega*. Vigo: Xerais.
- García González, Constantino (1985): *Glosario de voces galegas de hoxe*. Anexo 27 de *Verba*. Santiago de Compostela.
- García González, Francisco (1988): "El neutro de materia", en Pedro Peira et alii, *Homenaje a Alonso Zamora Vicente*, II. Madrid: Castalia, 91-105.
- Grassi, Corrado / Alberto Sobrero / Tullio Telmon (2004): *Fondamenti di dialettologia italiana*. Roma: Laterza. 5ª ed.
- INE = Instituto Nacional de Estadística. [www.ine.es/].
- Madoz, Pascual (1986): *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar. Galicia*, 6 tomos. Madrid.
- Maia, Clarinda de Azevedo (1997): *História do galego-português; estado lingüístico da Galiza e do noroeste de Portugal desde o século XIII ao XVI (com referència ao galego moderno)*. Coimbra: INIC. 2ª ed.
- Neira Martínez, Jesús (1991): "Función y origen de la alternancia -u / -o en los bables centrales de Asturias", *Boletín Real Academia Española* 71, 433-444.

- Pazo Labrador, Alberto / X. M. Santos Solla (1995): *Poboación e Territorio. As parroquias galegas nos últimos cen anos*. Santiago de Compostela: Difux / Xunta de Galicia.
- Penny, Ralph (2009): "Vowel Harmony and Metaphony in Iberia: A Revised Analysis", *Estudos de Lingüística galega* 1: 113-124.
- Piel, Joseph M. (1942): *Considerações sobre a metafo-
nia nominal portuguesa*. Separata de *Biblos* vol. XVIII, t. II. Coimbra.
- Porto Dapena, José A. (1973): "Alternancias vocálicas en los nombres y verbos gallego-portugueses: un intento de explicación diacrónica", *Thesaurus. Boletín del Instituto Caro y Cuervo* 28: 526-544.
- Rodríguez Castellano, Lorenzo (1952): *La variedad dialectal del Alto Aller*. Oviedo: Instituto de Estudios Asturianos.
- Rodríguez Castellano, Lorenzo (1959): "Algunas precisiones sobre la metafonía de Santander y Asturias", *Archivum* 9, 236-248.
- Santos, Maria José de Moura (1967): *Os falares fronteiriços de Trás-os-Montes*. Separata da *Revista Portuguesa de Filologia*, vols. XII, tomo II; XIII e XIV. Coimbra.
- Taboada, Manuel (1979): *El habla del Valle de Verín*. Anexo 15 de *Verba*. Santiago de Compostela.
- Taboada, Manuel (1988): *Léxico de la comarca de Verín*. Anexo 14 de *Boletín Auriense*. Ourense.
- Torres Luna, María Pilar de / Alberto Pazo Labrador (1994): *Parroquias y arciprestazgos de Galicia*. Santiago de Compostela: Universidade.
- Viejo Fernández, Xulio (2001): "Patrones de metafo-
nía y contrametafonía en quirosán: pragmática, determin léxicu y morfosintaxis", *Revista de Filología Asturiana* I, 71-114.
- Viejo Fernández, Xulio (2003): "Nuevos datos antiguos y modernos sobre'l neutru continuu asturiano", *Lletres Asturianas* 84, 7-14.
- Viejo Fernández, Xulio (2004): "Metafonía y diptongación en protorromance hispánico: la variable pragmática y sociolingüística a la luz de nuevos datos asturianos", *Verba* 31, 281-303.
- Villar, Francisco *et alii* (2011): *Lenguas, genes y culturas en la Prehistoria de Europa y Asia Suroccidental*. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca.